

<https://doi.org/10.62837/2024.11.142>

UOT

TƏHMİNƏ ƏLİYEVƏ

doktorant, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail:motherland1984@mail.ru

ƏCNƏBİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ KOQNİTİV ÜSLUBLAR

Giriş

Koqnitiv üslublar öyrənmə səmərəliliyinə və öyrənmə qabiliyyətinə təsir edən məlumatın qavranılması, işlənməsi və saxlanması fərdi xüsusiyyətləridir. Təhsilənlərin idrak üslublarını müəyyən etmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə oluna bilər, məsələn: test, təhsilənlərin öyrənmə davranışını müşahidə etmək və müsahibə. Test ən çox yayılmış üsullardan biridir və insanın idrak tərzini təyin edə biləcək bir çox testlər var. Təhsilənlərin idrak üslublarını müəyyən etmək üçün bir çox testlər var, məsələn:

- Jung'un söz-rəng dərnəyi testi - üslubun fərqliliyini əks etdirən sözlər və rənglər arasındakı fərqi ölçür;

- Qardnerin çeşidləmə testi - üslubun integrasiyasını əks etdirən obyektlərin kateqoriyalara çeşidlənməsi üçün üstünlükləri müəyyən edir;

- Koqnitiv üslub anketi - analitik və ya sintetik üslub kimi informasiyanın emalı zamanı üstünlükləri qiymətləndirir;

- Sınıfdə davranışı müşahidə etmək - təhsilənlərin informasiya ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduqları, problemləri necə həll etdikləri, hansı təlim metodlarının onlar üçün daha uyğun olduğu, hansı çətinliklərlə üzləşdikləri və onların öhdəsindən necə gəldiyi haqqında məlumat verə bilər. Bu məlumat müəllimlərə təhsilənlərin koqnitiv üslublarını müəyyən etməyə və təlimatı onların fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırmağa kömək edə bilər (6, s.118).

Tədris prosesində aydın olur ki, təhsilənlərin mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə səmərəli iştirak etmək bacarığının inkişafına diqqət yetirmək lazımdır. Müasir dövrdə uşaqlıqdan əcnəbi dil öyrənmək məsələsi getdikcə daha çox ortaya çıxır. Ümumi qəbul edilir ki, ikidillilik yaddaşın inkişafına, dil hadisələrini anlamaq və təhlil etmək qabiliyyətinə təsir göstərir. İstənilən insan fəaliyyəti bilavasitə fərdin psixi prosesləri ilə bağlıdır, ona görə də insan əcnəbi dillərə yiyələnəndə linqvopsixologiyaya və psixi xüsusiyyətlərə ciddi diqqət yetirilir. Əcnəbi dilin həddi səviyyədə öyrədilməsinin əsas məqsədi kommunikativ sərəştənin formalaşmasıdır, burada bir neçə komponent fərqlənir: linqvistik sərəştə, sosiolinqvistik, sosial-mədəni sərəştə, strateji, diskursiv və sosial sərəştə.

I. Əcnəbi dilin kommunikativ-koqnitiv tədrisinin əsas prinsipləri

XX əsrin 70-ci illərində linqvistik və psixolinqvistik tədqiqatlarda yeni bir istiqamət meydana çıxdı: koqnitiv. Onun diqqət mərkəzində insan təfəkkürü və onunla bağlı olan proseslər, hadisələr, hallar dayanır. Dilin öyrənilməsinə koqnitiv yanaşma ona əsaslanır ki, linqvistik mənalарın formalaşmasında mühüm rol müəyyən təcrübə və biliyin daşıyıcısı kimi insana məxsusdur. Koqnitiv yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim prosesi informasiyanın qavranılması (idrak), mənimsənilməsi, emalı, strukturlaşdırılması, saxlanması və istifadəsi kimi problemlərin həllinə yönəlmişdir. Kommunikativ və koqnitiv yanaşmaların sintezinin nəticəsi əcnəbi dilin tədrisi metodologiyasında əsas məqsədi təhsilalanlara şifahi ünsiyyəti öyrətmək olan kommunikativ-idrak yanaşmasının meydana çıxması oldu:

- təhsilalanların leksik keyfiyyətlərinin korreksiyası, təkmilləşdirilməsi və inkişafı,

- dil materialının sistemləşdirilməsini və seçilməsini, habelə müxtəlif linqvomədəni icmaların nümayəndələrinin dünyagörüşü haqqında biliklərin mənimsənilməsini və genişləndirilməsini (2, s.49).

Əcnəbi dilin tədrisi məqsədlərinə çatmaq üçün dili ümumi idrak mexanizmi - məlumatın təsvirində (kodlaşdırılmasında) və çevrilməsində rol oynayan əlamətlər sistemi və psixolinqvistika kimi nəzərdən keçirən koqnitiv dilçiliyin müddəalarından çıxış etmək lazımdır. Müxtəlif dil mədəniyyətlərində fərqli ola bilən dil vasitələrinin seçimi və onların nitqdəki uyğunluğu əsasən reallıqdakı obyektlərin əlaqələri ilə müəyyən edilir (5, s.61).

Nəticə etibarı ilə, müxtəlif dil və mədəniyyət icmalarının nümayəndələri təkcə situasiya kontekstini və onların əənəvi nitq davranış formullarını deyil, həm də zehni, mədəni, psixoloji və digər xüsusiyyətləri nəzərə alaraq ünsiyyət dilindən düzgün istifadə etdikdə ünsiyyət uğurlu olacaqdır. Bu, danışan və dinləyici, yazıçı və oxucu üçün linqvistik işarənin mənasını müəyyən edən ümumi biliklərin olması şərt ilə mümkündür.

Eyni zamanda, koqnitiv dilçilikdə linqvistik informasiyanın emalı proseslərinə xüsusi diqqət yetirilir və dil biliklər sistemi kimi öyrənilir:

1. Dil sistemi haqqında;
2. Dil qabiliyyəti haqqında;
3. Nitq səriştəsi haqqında (1, s.246).

Bu baxımdan idrak strukturları (konseptlər) nəzərdən keçirilir. Konsepsiya anlayışı koqnitiv elmdən gəlir və dili koqnitiv dilçilik baxımından öyrənmək üçün vacibdir. Hər bir dilin semantik məkanının əsasında anlayışlar dayanır və semantik məkan şüurun bir hissəsidir ki, onun köməyi ilə müxtəlif obyektlərin, anlayışların, reallıq hadisələrinin təsnifatı, qiymətləndirilməsi, təsnifatı baş verir. Dildə idrak strukturlarının öyrənilməsinə maraq onunla izah olunur ki, dilin fikirlərin ifadə edilməsinin, biliklərin əldə edilməsinin və ötürülməsinin əsas vasitəsi, bütün kommunikativ-idrak fəaliyyətinin əsasıdır. İnsan şüurunda biliyin formalaşdırılmasının

mümkün yollarından biri olan dil anlayışlara “giriş” verir. Linqvistik mənalara bir növ pəncərə kimi xidmət edir, hansı ki, onun vasitəsilə dünyanın insanın şüurunda necə formalaşdığına baxmaq olar.

Beləliklə, koqnitiv dilçiliyin əhatə dairəsinə informasiyanın emalında linqvistik biliklərin cəlb olunduğu nitqin dərk edilməsi və istehsalının əqli əsasları daxildir. Koqnitiv dilçilik, psixolinqvistika və linqvistik metodlar sahəsində bir çox yerli və xarici tədqiqatçının işi əcnəbi dildə nitq ünsiyyətində kommunikativ-koqnitiv təlimin qurulmasının əsas prinsiplərini formalaşdırmağa imkan verir:

1. Hər hansı bir dilin semantik strukturu universal deyil, çünki o, əsasən dilin özünün xüsusiyyətlərindən asılıdır, həm də şərti obrazlılığa əsaslanır və konkret dildə obyektləşdirilmiş bilik strukturları ilə əlaqələndirilir;

2. Leksika və qrammatika “şərti obrazlılığın” anbarıdır ki, onlar dildən-dilə fərqlənir, yəni hər bir dildə məna konkretləşir;

3. Ünsiyyət zamanı insana gələn linqvistik məlumatların təhlili həm qavrama və anlama zamanı, həm də nitqin nəslə zamanı həyata keçirilir (7, s.371).

II. Əcnəbi dilin öyrədilməsi zamanı istifadə olunan koqnitiv üslublar

Əcnəbi dilin daha uğurlu öyrənilməsinə kömək edə biləcək bir neçə əsas koqnitiv üslub var:

- Differensial üslub - bu üsluba malik olan təhsilənlər yeni məlumatları tədricən öyrənməyə, onu kiçik bloklara bölməyə və hər bloka fərdi diqqət yetirməyə üstünlük verirlər. Onlar, həmçinin məlumatı diqqətlə təhlil etməyə və strukturlaşdırmağa meyillidirlər.

- İnteqral üslub - bu tip təhsilənlər adətən yeni məlumatları tez qavrayırlar və asanlıqla bir aspektdən digərinə keçə bilirlər. Onlar məlumatı ümumiləşdirməyə və sintez etməyə, həmçinin alınan məlumat əsasında tez qərar qəbul etməyə meyillidirlər.

- Analitik üslub - bu üsluba malik olan təhsilənlər məlumatları dərindən təhlil etməyə və öyrənilən materialın müxtəlif aspektləri arasında məntiqi əlaqələri axtarmağa meyillidirlər. Onlar adətən təfərrüatları öyrənməyə çox vaxt sərf edir və məlumatın dəqiqliyi və tamlığı üçün çalışırlar.

- Sintetik üslub - Bu üslub məlumatı ümumiləşdirmək, əsas fikir və konsepsiyaları tez başa düşmək meyli ilə xarakterizə olunur. Bu üsluba malik olan təhsilənlər ümumidən xüsusiyyətə və əksinə tez keçə bilirlər, onlar məlumatı intuitiv şəkildə başa düşməyə meyillidirlər (6, s.73).

Bu üslubların hər birinin özünəməxsus üstünlükləri və mənfi cəhətləri var. Əcnəbi dilin öyrənilməsinə yanaşmanın seçilməsində təhsilənlərin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məsələn, differensial üsluba malik olan təhsilənlər detalları öyrənmək üçün daha çox vaxt sərf edə bilər, inteqral üslublu təhsilənlər isə bəzi vacib detalları qaçıra bilər. Tədris prosesini optimallaşdırmaq üçün təhsilənlər fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və tədris metodlarını onların idrak üslublarına

uyğunlaşdırmaq lazımdır. Məsələn, differensial üslubu olan təhsilalanlar yeni materialı öyrənmək üçün daha çox vaxt tələb edə bilər, integral üsluba malik olan təhsilalanlar isə yeni materiala daha tez keçməkdən faydalana bilərlər.

Bundan əlavə, təhsilalanları təlim prosesində fəal iştiraka sövq edən və onları təlimdə öz güclü cəhətlərindən istifadə etməyə təşviq edən mühitin yaradılması vacibdir. Bu, interaktiv tapşırıqlar, qrup layihələri, müzakirələr və təqdimatlar kimi müxtəlif tədris metodlarından istifadəni əhatə edə bilər. Beləliklə, əcnəbi dili öyrənərkən təhsilalanların idrak üslublarını nəzərə almaq təlim prosesini optimallaşdırmağa və onu hər bir təhsilalan üçün daha effektiv və fərdi etməyə kömək edə bilər.

III. Əcnəbi dilə yiyələnmə prosesində şəxsiyyətyönümlü yanaşma

Müasir əcnəbi dilin tədrisi öyrənməyə şəxsiyyətyönümlü yanaşmaya əsaslanır ki, bu da müəllimin bütün metodik qərarlarının "təhsilalanın şəxsiyyəti prizmasından - onun ehtiyacları, motivləri, qabiliyyətləri, fəaliyyəti, intellekti və digər fərdi psixoloji xüsusiyyətləri ilə əks olunmalıdır". Bu halda təhsilalanın şəxsiyyəti bu fəaliyyətin və ünsiyyətin xarakterini müstəqil müəyyən edən pedaqoji fəaliyyətin subyekti kimi qəbul edilir.

Bu gün təlim prosesinin differensiaslaşdırılması və fərdiləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Q.V.Elizarovanın fikrincə, əcnəbi dili öyrənmək prosesində "fərdə elə təsir göstərməlidir ki, nəticədə o, öz-özünə inkişaf edən, gözlənilməz mədəni cəhətdən müəyyən edilmiş şərtlərin öhdəsindən gəlməyə qadirdir:

- unikal axtarış vasitələrinin müəyyən edilməsi və ya yaradılması;
- informasiyanın emalı və praktiki tətbiqi yolu ilə kommunikasiya vəziyyətləri

(3, s.86).

Bu baxımdan tədrisdə təhsilalanların idrak üslublarının nəzərə alınması ilə bağlı problemlər aktuallaşır. Bir çox xarici və yerli psixoloq, eləcə də müəllimlər hesab edirlər ki, idrak üslublarına diqqətli yanaşma bu gün dil tədrisinin ən təsirli prinsipi kimi görünür, çünki hamı üçün universal tədris metodu yoxdur. İdrak üslublarının tədqiqi bilavasitə bütün insan xassələri arasındakı əlaqənin təbiətinin fərdi unikallığını ifadə edir. Ən məşhur çoxkomponentli şəxsiyyət sistemlərindən birinin yaradıcıları C.Roys və A.Pauell şəxsiyyəti altı qarşılıqlı təsir edən sistem - sensor, motor, koqnitiv, affektiv, eləcə də sistemlə müəyyən edilən psixoloji xüsusiyyətlərin strukturu kimi müəyyən edirlər (7, s.359). Sensor və motor sistemləri məlumatın daxil edilməsi və çıxarılması, onun kodlaşdırılması və dekodlanması proseslərinə cavabdehdir. İdrak sistemi məlumatın təhlili və işlənməsi ilə məşğul olur. Affektiv sistem işlənmiş məlumatları aktivləşdirir. Buna əsaslanaraq, idrak və affektiv sistemlər məlumatın işlənməsi üçün cavabdeh olan əsas elementlərdir. Üslub sistemi dəyər sistemi ilə sıx bağlıdır, çünki idrak və affektiv sistemlərdən alınan məlumatların ümumiləşdirilməsi və çevrilməsindən asılıdır. Bütün bunlara əlavə olaraq, üslub sistemi məlumatın işlənməsi üsullarının seçilməsinə cavabdehdir.

Dəyər sistemi həm də məlumatı ümumiləşdirir, lakin fəaliyyət metodunu seçmək üçün deyil, məqsədləri vurğulamaq və onlara nail olmaq imkanlarını və yollarını müəyyən etmək üçündür. Qeyd etmək lazımdır ki, üslub və dəyər sistemləri, idrak və affektiv sistemlər kimi, informasiyanın emalı ilə bağlıdır, lakin bu sistemlərin təmin etdiyi ümumiləşdirmə səviyyəsi daha yüksəkdir. Belə çıxır ki, onlar informasiyanı vahid fərdilik səviyyəsində birləşdirir.

IV. Əcnəbi dilə fərdi yanaşma

Fərdilik iradi, intellektual, motivasiya sferalarında, sinir sisteminin xüsusiyyətlərində, temperamentində və s. əks olunur. A.A.Leontyevin təklif etdiyi fərdilik strukturu geniş yayılmışdır ki, bu da onda fərdin xüsusiyyətlərini, şəxsiyyətin xüsusiyyətlərini və fəaliyyət subyektinin xüsusiyyətlərini fərqləndirir (4, s.193). Buna görə də elmi ədəbiyyatda fərdiliyi idrak fəaliyyətinin fərdi üslubu ilə əlaqəli hesab edilir. Tədqiqatçının qeyd etdiyi kimi, fərdi idrak fəaliyyətinin üslubu (yəni, məlumatın işlənməsi, əldə edilməsi, təşkili, saxlanması və istifadəsi üsulları) təhsilalanların şəxsiyyətinin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq formalaşır, məsələn: temperament, funksional simmetriya və ya beyin yarımkürələrinin asimetriyası və buna görə də məlumat qavrayışının xüsusiyyətləri (vizual, eşitmə və ya kinestetik).

Fərdi üslub insanın fərdi xüsusiyyətlərinə görə meyilli olduğu əməliyyatlar sisteminin xüsusiyyətlərini əks etdirir və idrak üslublarının vasitəçiliyi ilə fəaliyyətin motivləri və məqsədləri əsasında formalaşan məlumatın şifahi çevrilməsi üsulları sistemidir. Sözlər, şifahi səviyyədə məlumatın işlənməsi yollarının fərdi əməliyyat sistemləri kimi şərh olunur. Koqnitiv üslublar idrak proseslərinin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini, informasiya ilə qarşılıqlı əlaqənin xarakterik yollarından istifadə etmək meyilini, fərdin spesifik idrak strukturunu, idrak sferasının bütün səviyyələrində məlumatların idarə edilməsi proseslərində vasitəçilik edən xüsusiyyətləri müəyyən edir.

Bütün deyilənlərə əsaslanaraq belə nəticəyə gələ bilərik ki, idrak üslubu idrak fəaliyyətinin prosedur xüsusiyyətlərinə aiddir. Stil parametrləri bir çox fərqli parametrlərlə müqayisə edilir (psixoloji sensorimotor və şəxsiyyət xüsusiyyətləri, psixofizioloji xüsusiyyətlər, o cümlədən temperament). Koqnitiv üslub fərdi xüsusiyyətlərin bütün səviyyələri ilə əlaqələndirilir, fərdi fəaliyyət tərzinə təsir göstərir və özü də ondan asılıdır. Fərdiliyin zehni və şəxsi səviyyələri arasında yerləşən idrak üslubları fərd üçün dünyanın, o cümlədən dilin mənzərəsini mənimsəməsinin bir yolu kimi qəbul edilir. Dil idrakın ayrılmaz və vacib hissəsi, dünyanın linqvistik mənzərəsini formalaşdırmaq vasitəsi olduğundan, əcnəbi dilin tədrisi prosesi təhsilalanların şəxsiyyətinin idrak sahəsinin xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır.

Psixoloqların fikrincə, bu idrak üslublarının hər biri üçün insanların fərdi dəyərləri qütblər arasında yerləşir, vahid paylanma təşkil edir, yəni hər bir idrak

üslubu üçün insanların çoxu orta dəyərlərə malikdir, ekstremal dəyərlər isə daha az yayılmışdır (2, s.53). İstənilən koqnitiv üslubun son nöqtəsində olan insanlar orta diapazonda olanlara nisbətən daha az adaptasiya olurlar. Ən uyğunlaşan mobil idrak tərzinə malik olanlardır, onlar vəziyyətin şərtlərindən asılı olaraq idrak aparatlarının parametrlərini şüurlu şəkildə dəyişə bilirlər. Şəxsi və intellektual yetkinlik təhsilalanlara qütblərdən birinə müəyyən cazibəni saxlamaqla, vəziyyətin tələblərindən asılı olaraq fərqli hərəkət etmək bacarığını birləşdirməyə kömək edir.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, idrak üslubları əsasında fərdiləşmə inteqral təsir kimi inkişaf edən fərdi fəaliyyət tərzinin inkişafını müəyyən edir. Fərdin subyekt və sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi və dəyişən şərtlərlə dəyişə bilən fəaliyyət inkişaf, təlim və tərbiyə prosesində inkişaf edir.

V. ƏCNƏBİ DİLİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏHSİLALANLARIN KOQNİTİV ÜSLUBLARININ NƏZƏRƏ ALINMASI

Kommunikativ dilçiliyin əsas prinsiplərinə uyğun olaraq, şifahi ünsiyyətin uğuru nitq niyyətini həyata keçirmək bacarığından, dilin leksik və qrammatik vahidlərini və ünsiyyət üçün zəruri olan nitq formullarını bilmə dərəcəsindən asılıdır. Lakin effektiv ünsiyyət təkcə nitq fəaliyyəti deyil, dil isə təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də zəkanın inkişaf etdirilməsi vasitəsidir, onsuz yaradıcı nitqə yiyələnmək mümkün deyil. Dilin mənimsənilməsinin effektivliyi əsasən təhsilalanların linqvistik qabiliyyətlərindən asılıdır, lakin əcnəbilərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almadan bu mühakimə tam olmayacaqdır. Elmi ədəbiyyatda milli xarakter əlamətləri, temperament xassələri, sinir sisteminin tipi və s. kimi əlamətlər işıqlandırılır (8). Əcnəbi dilin mənimsənilməsi prosesində intellektual-koqnitiv və psixoloji xüsusiyyətlər mühüm rol oynayır. Məhz əcnəbilərin bu xüsusiyyətləri əcnəbi dillərin tədrisi sahəsində mütəxəssislərin diqqətini cəlb etməlidir, çünki bu amillər ana dilin əcnəbi dil kimi tədrisinin model və texnologiyalarına əhəmiyyətli düzəlişlər edir.

Qeyd edək ki, xarici təcrübədə son onilliklərdə əcnəbi dillərin öyrənilməsində təhsilalanların koqnitiv üslublarının nəzərə alınmasına diqqət artır. Böyük Britaniya, Honq-Konq, ABŞ, Finlandiya və Fransadakı linqvistik konsaltinq mərkəzlərinin mütəxəssisləri təhsilalanların koqnitiv üslublarını müəyyən etmək üçün öz işlərində müasir psixoloji üsullardan istifadə edir və müvafiq olaraq, təhsilalanların dil öyrənməkdə onların koqnitiv üstünlüklərini anlamağa kömək edir, üslublarını genişləndirirlər.

Təhsil prosesinin sosial və psixoloji optimallaşdırılması təhsil idrak üslubları nəzəriyyəsi ilə əlaqələndirilir. Öyrənmə üslubları beynin yarımkürəsinin dominantlığına əsaslanır. Kommunikativ tipli təhsilalanların dominant sağ yarımkürəsi var, onlar əcnəbi dil öyrənmənin rəşional-məntiqi növü ilə xarakterizə olunurlar. Öz növbəsində, əcnəbi dil öyrənmənin qeyri-kommunikativ (analitik) növü sol yarımkürənin dominantlığı olan təhsilalanlar üçün xarakterikdir. Aydın ki, müxtəlif öyrənmə üslublarına malik olan təhsilalanlar təhsil məlumatlarını qavrayış

xarakterinə görə fərqlənilirlər. Kommunikativ tipli təhsilalanların eşitmə yaddaşı daha inkişaf etmiş olur, onlar məlumatı qulaqdan daha yaxşı qavrayır və daha tez yadda saxlayırlar. Analitik tipli təhsilalanlar daha çox vizual yaddaşa güvənirlər, onların işi daha yavaş gedir, lakin material daha uzun müddət yadda qalır. Birinci halda, təhsilalanlar sözlərin mexaniki əzbərlənməsinə deyil, öyrənilən lüğəti olan hazır hekayəyə üstünlük verirlər və musiqi fonunda məhsuldar işləməyi bacarırlar, ikinci tip təhsilalanlar isə dilin məntiqi və qrammatik aspektlərinə meyil edirlər. Yəni, sözlərin və ya qaydaların siyahısını vizual formada (lövhədə, dəftərdə və s.) əzbərləyirlər, eyni zamanda tam sükutla işləməyə üstünlük verirlər. Hər iki tip təhsilalan təlim prosesi zamanı tapşırıqların formalarına görə də fərqlənir. Əgər birincilər dərslərin lap əvvəlindən dialoqlar qurub, rollu oyunlarda məmnuniyyətlə iştirak edəcəklərsə, ikincilər yazılı tərcümələr aparmağa üstünlük verəcək, beləliklə, lazımi miqdarda qaydalar və yeni lüğət yığacaqlar. Öyrəndikləri dili təhlil etməyə meyilli olan belə təhsilalanlar nitqinə daha çox nəzarət edir və sonradan sərbəst ünsiyyətə girirlər, eyni zamanda onların nitqində səhvlər də az olur. Müvafiq olaraq, kommunikativ tipli təhsilalanlar sərbəst danışmağa daha erkən başlayırlar, lakin nitqlərinin düzgünlüyünə nəzarət etmədikləri üçün daha çox səhv edirlər.

Tədris üslubu ilə öyrənmə üslubu uyğun gəlmədikdə, üslubların toqquşması baş verir. Analitik təhsilalanları sərbəst söhbətə cəlb etmək üçün müəllimin ilk cəhdləri uğursuz ola bilər, necə ki, rəşional məntiqli təhsilalanlar qrammatik tərcümə metodlarından istifadə edərək öyrənməyə maraqlarını tez itirəcəklər. Ənənəvi təlimə alternativ olaraq müxtəlif texnologiyalar təklif olunur, xüsusən də KÖM (kollektiv öyrənmə metodu), ATT (adaptiv təlim sistemi), tandem metodu, Berkenbill metodu, şəbəkə planlaması, istinad qeydləri və s. (5, s.108). Təhsil prosesinin sosial-psixoloji optimallaşdırılmasına fərdin idrak və emosional xüsusiyyətlərinə, habelə əcnəbi dilin mənimsənilməsi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq motivasiyaya əsaslanmasını nəzərdə tutan proses verilir. Dil öyrənmək sırf şüurlu prosesdir: biz qrammatik qaydaları öyrənirik, yeni sözləri yadda saxlayırıq və oxşar mnemonik fəaliyyətlərlə məşğul oluruq, bu, öyrənilən dilin bütün incəliklərini başa düşməyə kömək edir, lakin nitq bacarıqlarının inkişafına kömək etmir. Nitqin təbii şəkildə axması üçün dilə yiyələnmək lazımdır. Dili qrammatikani öyrənmək, lüğəti əzbərləmək, danışmaq və yazmaqla mənimsəmək olmaz. Sərbəst ünsiyyət, məqbul yazı üslubu, dəqiq qrammatika və böyük lüğət böyük miqdarda təşkil edilən “anlaşıla bilən giriş” və ya “anlaşılan giriş” vasitəsilə dilin mənimsənilməsinin nəticəsidir. Bu yanaşma ilə dil mənimsəmək eşitdiklərimizi və oxuduqlarımızı dərk etməklə baş verir. Aydın ki, dilin tədrisinin müasir metodologiyası aspekt əsaslı dilin tədrisi problemi ilə üzləşir. Müasir linqvodidaktikanın kommunikativ tədris platforması diqqəti dildən nitqə çevirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, bəzi müəllimlər nitq nümunələrinə, funksional modellərə diqqət yetirərək qrammatikadan tamamilə imtina edirlər. Digərləri, əksinə, öyrənmənin kommunikativ vəzifələrinin zərərinə qrammatika ilə aparılır.

Müəllimlərin yalnız öz pedaqoji intuisiyasına və ən yaxşı müəllimlərin təcrübəsinə güvənmək məcburiyyətində qalacağı vəziyyətə düşməmək üçün linqvodidaktika sahəsində möhkəm nəzəri baza lazımdır. Ənənəvi metodoloji şəraitə alternativ isə təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini və onların əcnəbi dilə yiyələnmə qabiliyyətini nəzərə alan innovativ strateji metodologiya ola bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz koqnitiv üslublar iki qütblü konstruksiyalar kimi qəbul ediləcək, onlardan biri təsirli, digəri isə az təsirli və ya tamamilə təsirsizdir. Bu vəziyyətdə mütəxəssisin vəzifəsi bir sıra məşqlər seçməkdir. Bu yolla hər bir təhsilalan üçün optimal öyrənmə strategiyaları hazırlanır. Strateji metodologiya yalnız dilin mənimsənilməsi nəzəriyyəsi inkişaf etdirildikdən sonra yaradıla bilər və buna görə də linqvodidaktika, əcnəbi dillərin tədrisi metodları və psixolinqvistika sahəsində mütəxəssislərin kompleks işi daha ətraflı və eksperimental işləməyə kömək edəcəkdir.

Nəticə

Koqnitiv üslubları nəzərə almaqla əcnəbi dildə ünsiyyətin öyrədilməsi həm intellektual davranışın mövcud stilistik xüsusiyyətləri sisteminin yenilənməsi, həm də stilistik davranışın müxtəlif səviyyələrində müxtəlif üslubları mənimsəməklə stilistik davranışın tərkibinin genişləndirilməsi üçün şərait yaradılmasını nəzərdə tutur. Həmçinin, hər hansı bir təhsil mövzusunı öyrənərkən, konsepsiyaları mənimsəyərkən və problemləri həll edərkən müxtəlif idrak üslublarının qarşılıqlı əlaqəsi üçün önəm daşıyır. Bütün bunlardan belə nəticə çıxır ki, idrak üslubları bir tərəfdən məlumatın mənimsənilməsi, bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşması prosesi ilə bilavasitə bağlıdır, digər tərəfdən isə şəxsiyyətlərarası münasibətlər və nəzarət sahəsini təşkil edir.

Beləliklə, pedaqoji prosesin əsas vəzifələrindən biri təhsil fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə əlaqəli olan intellektual davranışın stilistik xüsusiyyətlərinin bütün sisteminin təhsilalanlar tərəfindən inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün şərait yaratmaqdır. Bundan əlavə, koqnitiv üslubların əcnəbi dillərin ardıcıl tədrisinə cəlb edilməsi hər bir təhsilalan üçün onun qabiliyyətlərinin optimal inkişafı və idrak ehtiyaclarının ödənilməsi üçün şərait yaratmağa yönəlmiş bu prosesi fərdiləşdirməyə kömək edir. Koqnitiv üslubların siyahısının hazırlanması və müxtəlif stilistik xüsusiyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi üçün əsasların genişləndirilməsi təhsilalanlara müəyyən dil təhsil mövzusunı öyrənərkən praktik və kommunikativ problemlərin həllinin optimal yollarını kəşf etməyə imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Veysəlli F.Y. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. Bakı: "Mütərcim", 2015, 322 s.
2. Верецагин Е.М. Психолингвистика и методическая характеристика. М.: Изд. ЛитРес, 2016, 260 с.

3. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб.: КАРО, 2005, 352с.
4. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2011, 444 с.
5. Соловова Е.Н. Методика обучения ИЯ. Базовый курс лекций. М.: Астрель, 2005, 239 с.
6. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2 е изд. СПб., 2004, 384 с.
7. Papanikolaou K., Mabbott A., Bull S., Grigoriadou M. Designing personalized educational interactions based on learning/cognitive style and learner behaviour. Interacting with Computers, 18(3), 2006, p.356-384.
8. <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-07/dissertaciya-psihologicheskie-usloviya-uspeshnosti-obucheniya-inostrannyh-studentov-s-uchetom-kognitivnyh-stiley/>

Təhminə Əliyeva

Əcnəbi dillərin tədrisində koqnitiv üslublar

Xülasə

Məqalədə əcnəbi dillərin tədrisində koqnitiv üslublar araşdırılmışdır. İnsanın əcnəbi dillərə yiyələnməsi zamanı nəzərə alınan linqvistik psixologiya və psixi xüsusiyyətlərə diqqət yetirilir. Məqalədə bilavasitə fərdi xarakter xüsusiyyətlərinin ifadəsi və onların bütün insan xüsusiyyətləri ilə əlaqəsi ilə əlaqəli idrak üslubları təhlil edilir. Koqnitiv üslublar fərdin dünyanın, o cümlədən dilin təsvirini mənimsəməsinin bir yolu hesab olunur. Dil idrakın ayrılmaz və vacib hissəsi, dünyanın linqvistik mənzərəsini formalaşdırmaq vasitəsi olduğundan, əcnəbi dilin tədrisi prosesi tələbələrin şəxsiyyətinin idrak sahəsinin xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır. Həmçinin, məqalədə öyrənmə strategiyası seçilərkən təhsilənlərin idrak üslublarının nəzərə alınmasının vacibliyi qeyd olunur. Koqnitiv üslubların xüsusiyyətləri verilmişdir. Bunun əsasında fərdi tapşırıqlar üçün metod və üsulların seçilməsi üçün metodiki tövsiyələr və qrupda işin qrup formaları əsaslandırılır.

Koqnitiv fəaliyyətin müxtəlif sahələrində kifayət qədər öyrənilməsinə baxmayaraq, əcnəbi dil sahəsində idrak üslubları nəzəriyyəsi nəinki kifayət qədər inkişaf etdirilməmişdir, lakin elmi ədəbiyyatda geniş işıqlandırılmamışdır. Onun praktikada tətbiqinin səmərəliliyi şübhə doğurmadığından, metodistlərin əcnəbi dili öyrənmə prosesində müxtəlif kontingentlərdən olan təhsilənlərin idrak üslublarının ətraflı öyrənilməsinə ehtiyac var ki, bu metodoloji yanaşmaları və tədris strategiyalarını müəyyən edə bilsin. Məqsəd bu sahədə toplanmış təcrübəni ümumiləşdirmək, təhsilənlərin idrak üslublarını nəzərə almaqla yaradılmış artıq işlənmiş tədris vəsaitlərindən nümunələr vermək və onların metodik aparatını

fərqlilikləri nəzərə alan yeni tədris-metodiki materialların yaradılması perspektivi ilə müqayisə etməkdir. Bu xüsusiyyətlərin oxşarlığı bizə təhsilalanlara xas olan analitik idrak üslubu əsasında dərslərin keçirilməsi və tədris materiallarının işlənilib hazırlanması üçün uyğun auditoriya hesab etməyə imkan verir. Bu cür təlim materiallarının nümunələri bu məqalədə ətraflı təhlil edilir və müqayisə edilir. Onların metodoloji təminatının oxşarlığı aşkar edilmişdir ki, bu da nəzərdən keçirilən dərsləklərdə induktiv-deduktiv iş metodunda, xüsusən də müşahidə, diskriminasiya, yadda saxlama, assimilyasiya strategiyalarını öyrədən tapşırıqların alqoritmik ardıcılığında öz əksini tapmışdır. Əcnəbi dilin təhsilalanların bir çox fərqliliyinə baxmayaraq, linqvodicaktika cərəvivəsində idrak üslublarının oxşarlığına görə onları vahid metodoloji cərəvivə birləşdirir. Yekun olaraq, məqalə təhsilalanların idrak üslublarına yönəlmiş tədris materiallarının yaradılmasının məqsədəuyğunluğunu təklif edir.

Açar sözlər: əcnəbi dil, linqvopsixologiya, əcnəbi dil öyrənmə, koqnitiv üslub, fərdi üslub, şəxsiyyətyönümlü yanaşma, mental xüsusiyyətlər, linqvistik səriştə, sosial-mədəni kompetensiya, sosial kompetensiya.

Тахмина Алиева

Когнитивные стили в преподавании иностранного языка

Резюме

В статье рассматриваются когнитивные стили в обучении иностранным языкам. Уделяется внимание языковой психологии и психическим особенностям, которые учитываются при овладении иностранными языками. В статье анализируются когнитивные стили, непосредственно связанные с выражением отдельных черт характера и их связью со всеми характеристиками человека. Когнитивные стили считаются способом, с помощью которого человек приобретает представление о мире, в том числе о языке. Поскольку язык является неотъемлемой и важной частью познания, средством формирования языковой картины мира, процесс обучения иностранному языку должен основываться на особенностях познавательной сферы личности обучающихся. Также в статье упоминается важность учета когнитивных стилей учащихся при выборе стратегии обучения. Дана характеристика когнитивных стилей. На основании этого обоснованы методические рекомендации по выбору методов и способов решения индивидуальных задач и групповых форм работы в группе.

Несмотря на достаточное изучение в различных областях познавательной деятельности, теория когнитивных стилей в области иностранного языка не только недостаточно разработана, но и не получила широкого освещения в научной литературе. Поскольку эффективность его применения на практике не вызывает сомнений, возникает необходимость детального изучения

когнитивных стилей студентов разных контингентов в процессе изучения иностранного языка методистов с целью определения данных методических подходов и стратегий обучения. Цель – обобщить накопленный опыт в этой области, привести примеры уже разработанных учебно-методических материалов, созданных с учетом когнитивных стилей обучающихся, и сравнить их методический аппарат с перспективой создания новых учебно-методических материалов, учитывающих различия. Сходство этих характеристик позволяет рассматривать подходящую аудиторию для проведения уроков и разработки учебных материалов на основе аналитического познавательного стиля, присущего обучающимся. Примеры таких обучающих материалов подробно анализируются и сравниваются в этой статье. Выявлено сходство их методического обеспечения, что нашло отражение в индуктивно-дедуктивном методе работы в рецензируемых учебниках, особенно в алгоритмической последовательности заданий, обучающих стратегиям наблюдения, различения, запоминания и усвоения. Несмотря на многочисленные различия изучающих иностранный язык, они объединены единой методической базой благодаря схожести их когнитивных стилей в рамках лингводидактики. В заключение в статье предлагается возможность создания учебных материалов, ориентированных на когнитивные стили учащихся.

Ключевые слова: иностранный язык, лингвистическая психология, изучение иностранного языка, когнитивный стиль, индивидуальный стиль, личностно-ориентированный подход, психические характеристики, языковая компетентность, социокультурная компетентность, социальная компетентность.

Tahmina Aliyeva

Cognitive styles in teaching foreign languages

Summary

The article examines cognitive styles in teaching foreign languages. Attention is paid to linguistic psychology and mental characteristics taken into account when a person acquires foreign languages. The article analyzes cognitive styles directly related to the expression of individual character traits and their relationship with all human characteristics. Cognitive styles are considered a way for an individual to master the description of the world, including language. Since language is an integral and important part of cognition, a means of forming the linguistic picture of the world, the process of teaching a foreign language should be based on the characteristics of the cognitive sphere of the student's personality. Also, the article notes the importance of taking into account the cognitive styles of students when choosing a learning strategy. The characteristics of cognitive styles are given. On this

basis, methodological recommendations for choosing methods and techniques for individual tasks and group forms of work in a group are justified.

Despite the sufficient study of various areas of cognitive activity, the theory of cognitive styles in the field of foreign languages is not only not sufficiently developed, but also not widely covered in the scientific literature. Since the effectiveness of its application in practice is beyond doubt, there is a need for methodologists to conduct a detailed study of the cognitive styles of learners from different contingents in the process of learning a foreign language in order to identify these methodological approaches and teaching strategies. The goal is to summarize the experience gained in this area, to give examples of already developed teaching materials created taking into account the cognitive styles of learners, and to compare their methodological apparatus with the perspective of creating new teaching and methodical materials that take into account the differences. The similarity of these features allows us to consider them as a suitable audience for conducting lessons and developing teaching materials based on the analytical cognitive style inherent in learners. Examples of such teaching materials are analyzed and compared in detail in this article. The similarity of their methodological support was revealed, which was reflected in the inductive-deductive work method in the reviewed textbooks, in particular, in the algorithmic sequence of tasks that teach observation, discrimination, memorization, assimilation strategies. Despite the many differences between foreign language learners, within the framework of linguodidactics, due to the similarity of cognitive styles, they are united by a single methodological framework. In conclusion, the article suggests the feasibility of creating teaching materials focused on the cognitive styles of learners.

Key words: linguistic psychology, foreign language learning, cognitive style, individual style, personality-oriented approach, mental characteristics, linguistic competence, sociocultural competence, social competence.

Rəyçi: fil.ü.f.d., dos. Rasim Heydərov